

LAIMA KRUPAITĖ

Mažosios architektūros eksponatai muziejų rinkiniuose: tyrimai ir restauravimas

Nuo seno Lietuvoje buvo statomi vietinių meistrų sukurti kryžiai, koplytstulpiai ir koplytėlės. Juos užsakydavo svarbiems bendruomenės ar šeimos įvykiams atminti, reikšmingoms istorinėms vietoms bei datoms pažymėti. Kunigas Adomas Jakštas (1860–1938) savo straipsnyje rašė: „Nežinome, ar yr kur ant svieto tiek kryžių, kaip Lietuvoje. Eini keliu – kas viorstas, kas antras – kryžius! Važiuoji par kaimą – beveik kiekviename kieme regi kryžių! Atėjai ant kryžkelio – ir čia stovi kryžius!“¹

Mediniai mažosios architektūros kūriniai buvo puošiami stilizuotais augaliniais, geometriniiais ornamentais. Panašios ornamentų kompozicijos randamos ir pastatų, langų bei prieangių pagražinimuose, buities rakandų papuošimuose, bet medinių paminklų dekoratyvinės formos kur kas turtingesnės, jų meninė išraiška gerokai subtilesnė.

Koplytstulpio konstrukciją sudaro aukštas stiebas, kurio viršuje įrengiamos koplytėlės, atviros iš vienos arba iš visų keturių pusių. Vienos jų paprastesnių formų, kitos turi savitai interpretuotų architektūros stilių (dažnai baroko ar klasicizmo) bruožų. Atvirose bei įstiklintose koplytėlėse buvo talpinamos skulptūrėlės, dažniau – po kelias, rečiau – po vieną. Kartais ant koplytstulpio stiebo buvo tvirtinama viena didesnė polichromuota skulptūra, virš jos ant atramų pritvirtinamas skardinis arba skarda apkaltas lentinis stogelis. Ir pats koplytstulpis, ir skulptūrėlės buvo polichromuojami².

Reikšminiai žodžiai: koplytstulpis, koplytėlė, skulptūra, polichromija, Stanislovas Gegeckas, Vincas Svirskis, Antanas Soraka, drožyba, muziejų rinkiniai.

Mažosios architektūros eksponatų muziejų rinkiniuose nėra gausu. Tai lemia jų dydis – ne kiekvienas muziejus turi kur patalpinti aukštesnį

Pasvalio rajono Kidžionių kaimo koplytstulpis prieš restauravimą.

PaKM PM-2263/1.
Fot. V. Šileikienė

kryžių ar koplytstulpį tiek saugyklose, tiek parodų salėse. Dažniau iš jų, jau griūvančių, surenkamos skulptūrėlės, o pats koplytstulpis paliekamas savo vietoje. Gausią kraštiečio drožėjo Vinco Svirskio (1835–1916) kūrinių kolekciją turi sukaupęs Kėdainių krašto muziejus, kiek mažesnę – Lietuvos dailės muziejus (LDM), kituose aptinkamas vos vienas kitas žinomų ar nežinomų drožėjų kūriny. Dėl to ir pas restauratorius šie drožiniai patenka nedažnai. Restauruoti juos nėra lengva. Tam reikalingos didesnės patalpos, į kurias būtų galima įeiti be kliūčių, nes įnešant kryžiaus ar koplytstulpio juk neperlenksi, neišrinksi dalimis. Dažnai jų stiebai jau būna nulūžę, nupjauti ties antžeminės dalies riba ar aukščiau, kryžmos atsipalaidavusios, kartais išlūžusios, puošybos fragmentai apnykę, dalis jų prarasta. Medinės Nukryžiuotojo figūros dažniausiai

būna apnykusios ar visai sunykusios, pakeistos metalinėmis. Pastarosios dažnai esti smulktės, visai neatitinkančios kryžiaus proporcijų. Koplytstulpių koplytėlės apirusios, kartais net nebeįmanoma atkurti jų buvusios struktūros, nes trūksta dalies drožinių, ypač smulkesnių, ažūrinių. Randama prikalų, virvėmis ar vielomis priraišiotų atsiktinių fragmentų – dažnai net keletu ankstesnių remontų reliktų.

Į muziejų rinkinius tokie kūriniai neretai patenka vietos šviesuolių rūpesčiu. Pasvalietis kraštotyrininkas Antanas Stapulionis rinko kryžius, koplytstulpius ir eksponavo juos Pasvalio visuomeniniame muziejuje. Uždarius muziejų ne kartą teko keisti jų saugojimo vietą. Bevežiojant ir šiaip jau varganai atrodę eksponatai gerokai nukentėjo. 2003 m. trys kūriniai iš A. Stapulionio sukauptos kolekcijos padovanoti Pasvalio krašto muziejui³.

Koplytstulpis (inv. Nr. PaKM PM-2263/1), šiuo metu saugomas Pasvalio krašto muziejuje, apie 1853–1860 m. buvo pastatytas Pasvalio rajono Kidžionių kaimo rytiniame pakraštyje gyvenusių Urbonų sodyboje. Jame buvo trys skulptūrėlės: Jėzaus Nazariečio, šv. Jurgio ir šv. Agotos. Teklė Urbonaitė pasakojo, kad koplytstulpį savo kieme pastatė jos senelis Povilas Urbonas, bet kas jį išdrožė, nežinia. 1968 m. A. Stapulionio rūpesčiu viršutinė koplytstulpio dalis (koplytėlė) buvo paimta į Pasvalio visuomeninį muziejų. Didžioji ažuolinio koplytstulpio stiebo dalis nupjauta, išliko tik nedidelis fragmentas su koplytėle. Jos konstrukcija suirusi, subyrėjusi

atskiromis aplūžusiomis dalimis, trūksta drožinių. Išlikusios dalies su koplytėle aukštis 83 cm. Pušinių lentučių stogelis apskardintas. Skarda deformuota, aprūdijusi, aptrupėjusi.

Koplytėlė buvo polichromuota, tačiau dažų išlikę nedaug. Stogelio pagrindo plokštumos lentos gruntuotos labai plonu baltu gruntu, kurio sudėtyje rasta kreidos ir gyvūninės kilmės klijų su aliejaus priemaiša. Ant grunto yra du dažų sluoksniai: ryškiai geltonas, o ant jo – melšvas, dėl to lentos atrodo žalios spalvos. Nustatyta: baltai spalvai gauti naudotas cinko baltasis, geltonai – cinko geltonasis pigmentas, mėlynai – sintetinis ultramarinas; dažų rišiklis – aliejus.

Koplytstulpio stiebas dažytas vieną kartą, be grunto. Dažų sudėtyje aptikta cinko baltojo, žaliojo vario pigmento su juodo pigmento (anglis) priemaiša, aliejaus. Dažai padengti labai plonu lako sluoksneliu.

Atliekant restauraciją koplytstulpis buvo išmontuotas. Pažeista drožinių mediena sutvirtinta polietilenglikoliu (PEG, mol. masė 6 000), laikinųjų konstrukcijų dalys – polimeru *Paraloid B-82*. Sutvirtinta išlikusi polichromija, nuvalyti paviršiaus nešvarumai. Trūkstamos stogelio lentos išpjautos iš liepos medienos, sujungtos mediniais kaiščiais, suklijuotos akrilo polimeru ir tonuotos. Pagamintas kūriniui eksponuoti skirtas stovas. Stogelio skarda konservuota, ištiesinta, pritvirtinta prie stogelio lentų. Eksponato paviršius padengtas apsaugine danga – nuvaškuotas.

Pasvalio rajono Kidžionių kaimo koplytstulpis restauravimo metu.

Fot. V. Šileikienė

—

Pasvalio rajono Kidžionių kaimo koplytstulpis po restauravimo.

Restauravo E. Šumkauskas, R. Derkintis.

Fot. V. Šileikienė

Pakruojo rajono Gedžiūnų kaimo koplytstulpis apie 1965 m.

*Nuotrauka iš Pasvalio krašto muziejaus archyvo.
Fot. A. Stravinskas*

—

Pakruojo rajono Gedžiūnų kaimo koplytstulpis prieš restauravimą.

*PaKM PM-2263/2.
Fot. A. Šiaulyš*

—

Pakruojo rajono Gedžiūnų kaimo koplytstulpio stogelis prieš konservavimą.

Fot. A. Šiaulyš

Kitas Pasvalio krašto muziejuje saugomas koplytstulpis (inv. Nr. PaKM PM-2263/2), kurio autorius nežinomas, 1925 m. buvo pastatytas Pakruojo rajono Gedžiūnų kaime gyvenusio Kazimiero Bajoriūno sodyboje. Jame buvo įkomponuotos keturios skulptūrėlės. Koplytstulpį 1967 m. savininkai padovanojo Pasvalio visuomeniniam muziejui.

Koplytstulpio būklė bloga – išlikusi tik viršutinė jo stiebo dalis su koplytėle (190 cm) ir dviem skulptūrėlėmis: Švč. Mergelės Marijos ir neidentifikuoto šventojo. Stiebas nutašytas iš nusakintos pušies kamieno. Mediena smarkiai pažeista atmosferos veiksnių, suskeldėjusi, aprtrupėjusi. Koplytėlės struktūra visai suirusi. Prie jos kampuose esančių ažuolinių kolonėlių buvo pritvirtinti pušiniai ažūriniai drožiniai; jie sulūžinėję, fragmentai pasimetę. Koplytstulpio stiebo dalis apačioje nupjauta. Stogelis buvo padarytas iš lentų ir apkaltas geležine skarda. Ši deformuota, surūdijusi, skylėta. Stogelio lentos sulūžusios, atkritusios, dalies nebėra. Neiškilo ir viršūnė – metalinė saulutė.

Koplytstulpis buvo polichromuotas. Polichromija išlikusi fragmentiškai, jos likučiai matomi labiau nuo atmosferos veiksnių apsaugotose vietose. Stiebas dažytas rudai raudonais dažais ant labai plono kreidinio klijinio grunto; ant dažų ištapytos geltonos gijos – lyg imituojant

marmurą. Naudoti aliejiniai dažai ir pigmentai: geltonoji ir raudonoji ochros. Fonas už skulptūrėlių dažytas tamsiais dažais tiesiai ant medienos, be grunto. Dažų rišiklis – aliejus, pigmentas – augalinė anglis. Kolonėlės buvo dažytos baltos ir mėlynos spalvos dažais, imituojant marmurą. Polichromuota ant balto kreidinio klijinio grunto, naudoti pigmentai: švino baltasis, sintetinis ultramarinas; dažų rišamoji medžiaga – aliejus. Kolonėlių kapiteliai dažyti geltonais aliejiniais dažais, ant jų kloti aukso spalvos lakšteliai. Tokiais pat geltonais dažais dažyti ir ažūriniai drožiniai su augaliniais motyvais, o drožinių lapeliai dar ir padengti alavo lakšteliais.

Prieš restauraciją koplytstulpis buvo išmontuotas. Po stogeliu rasta susikaupusių nešvarumų, augalų ir vabzdžių liekanų. Pažeista drožinių mediena buvo sutvirtinta polietilenglikoliu, laikančiųjų stogelio konstrukcijų dalys – polimeru *Paraloid B-82*. Sutvirtinta polichromija, pašalinti paviršiaus nešvarumai. Trūkstanti stogelio fragmentai atkurti iš liepos medienos, atskiros dalys sujungtos mediniais kaiščiais, suklijuotos akrilinais klijais. Ypatingai daug pastangų ir išmonės pareikalavo sulūžinėjusių ažūrinių drožinių sumontavimas. Pagamintas eksponavimui skirtas stovas. Stogelio skarda konservuota, ištiesinta ir pritvirtinta. Koplytstulpis nuvaškuotas.

Demontuoti Pakruojo rajono Gedžiūnų kaimo koplytstulpio koplytėlės drožiniai.

Fot. A. Šiaulyš

Pakruojo rajono Gedžiūnų kaimo koplytstulpis po restauravimo.

Restauravo L. Kruopaitė,
A. Šiaulyš, R. Derkintis.
Fot. V. Šileikienė

Pasvalio rajono Šakarnių kaimo kryžius su Vytauto Didžiojo horeljefu 1930 m.

*Nuotrauka iš Pasvalio krašto muziejaus archyvo.
Fot. A. Stravinskas*

Kitą Pasvalio kraštotyros muziejuje saugomą kryžių (inv. Nr. PaKM PM-2263/3), stovėjusį kelio Šakarniai–Saločiai dešinėje pusėje, priešais Šakarnių kaimą, Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirimo metinių minėjimo proga 1930 m. pastatė Pasvalio rajono Šakarnių kaimo jaunimas. Kryžių išdrožė žymiausias to meto Pasvalio krašto kryždirbys Stanislovas Gegeckas (1873–1940), gyvenęs Pamažupių kaime. Apie 1970 m. kryžius nuvirtė. Stiebo dalis su Vytauto Didžiojo horeljefu pateko į Pasvalio visuomeninį muziejų.

Kryžius buvo išdrožtas iš ąžuolo medienos. Prieš restauravimą mediena buvo nugludinta atmosferos veiksmų, šonuose suskilinėjusi, plyšiai išilginiai, neplatūs. Išlikusi tik kryžiaus dalis (170 cm) su horeljefu ir užrašu po juo, trūksta didelės dalies

statinio ir kryžmos. Vaizdinės pusės plokštumoje, 78 x 27 cm dydžio nišoje, išdrožtas horeljefas su Vytauto Didžiojo figūra. Horeljefo drožyba neblogai išsilaikiusi, nulūžusi ir prarasta tik nedidelė dalis ornamento. Statinio lūžimo vietose mediena aptrūnijusi, trupanti.

Po horeljefu medienoje iškaltas užrašas: „Atminimui 500 M. / L. D. K. VytAuto / SukAktuvėms / Paminėt 1430 M. / 1930 M. Fondas / SakArnių / Jaunimo“. Nišą su horeljefu nuo užrašo plokštumos skiria horizontalus karnizėlis, apkaltas cinkuota skarda. Ši deformuota, apūdijusi.

Kryžius buvo dažytas šviesiai geltonais dažais, vietomis dar matosi jų liekanos. Horeljefo drožybos įdubose pastebimi raudonų, žalių, baltų dažų likučiai. Mediena buvo gruntuota plonu baltu gruntu, kurio sudėtyje rasta kreidos, gipso, gliutininių klijų ir aliejaus. Kryžius ir horeljefas dažyti aliejiniiais dažais. Naudoti pigmentai: cinko baltasis, geltonoji ir raudonoji ochros, Berlyno mėlynasis, žaliasis vario pigmentas, augalų anglis. Polichromija vienasluksnė, apsauginės dangos ant dažų nerasta. Paviršių dengia įvairios apnašos ir samanės.

Pažeista mediena buvo sutvirtinta polietilenglikoliu. Sutvirtinta išlikusi polichromija, nuvalyti paviršiaus nešvarumai. Stambesni plyšiai ir išlūžos viršutinėje plokštumoje užpildyti lydymo polietilenglikolio ir medienos miltų glaistu. Konservuota kryžiaus dalis prie pagaminto

Pasvalio rajono Šakarnių kaimo kryžiaus su Vytauto Didžiojo horeljėfu fragmentas (užrašas) prieš konservavimą.

PaKM PM-2263/3.
Fot. V. Šileikienė

Pasvalio rajono Šakarnių kaimo kryžiaus fragmentas su Vytauto Didžiojo horeljėfu po konservavimo.

Restauravo L. Kruopaitė,
A. Šiaulytė.
Fot. V. Šileikienė

Koplyčios su Jėzaus krikšto scena (iš Žaidelių kolūkio) stogelis restauravimo metu.

KEM GEK 1996, S-22.
Fot. D. Staniulis

eksponavimui skirto stovo pritvirtinta mediniais kaiščiais. Konservuotas cinkuotos skardos karnizėlis. Medienos paviršius nuvaškuotas.

Koplyčia su Jėzaus krikšto scena (inv. Nr. KEM GEK 1996, S-22) – Kupiškio etnografijos muziejaus ekspонатas – 1976 m. gauta iš Žaidelių kolūkyje dirbusios O. Jėčiuvienės. Koplyčia greičiausiai stovėjo ant aukštesnio medinio stiebo. Išliko tik pati koplyčia, kurios metalinės atramos remiasi į lentinį pagrindą ir laiko stogelį, sukonstruotą iš lentų ir dengtą skarda; ant stogelio buvo pritvirtinta karūna su kryželiu iš skardos juostelių. Karūna atlūžusi, smarkiai deformuota. Mediena smarkiai aplūžusi, apirusi. Kopytėlėje išliko skulptūrinė kompozicija „Jonas Krikštytojas ir Kristus“. Figūrėlės aplūžusios, trūksta fragmentų, mediena smarkiai pažeista. Polichromijos nebelikę.

Restauracijos metu kopytėlė išmontuota, pagrindo ir stogelio karkaso lentos sutvirtintos polimeru *Paraloid-82*. Trūkstamų lentų vietoje įtaisytos naujos. Metalinės dalys konservuotos, pašalintos deformacijos. Kopytėlė vėl sumontuota. Skulptūrų mediena sutvirtinta polietilenglikoliu, nuvalytos apnašos, atkurti trūkstami figūrų kojų fragmentai, jos

Restauruota koplyčia su Jėzaus krikšto scena (su atkurtais figūrų fragmentais).

Koplyčių restauravo D. Staniulis, R. Derkintis, skulptūras – A. Davainienė, A. Šiaulytė. Fot. D. Staniulis

įtvirtintos koplytėlėje ant postamentų. Ekspонатas nuvažiuotas.

Vinco Svirskio kryžiaus fragmento iš LDM rinkinių (inv. Nr. LDM Lv 1457) radimo ir išgelbėjimo istoriją 2009 m. restauratorių paprašytas aprašė profesorius, gamtos mokslų habil. dr. Valentinas Baltrūnas: „Apie 1960 metus mūsų šeima lankėsi mamos, žurnalistės Aldonos Čepaitės Baltrūnienės, tėviškėje Kėdainių rajone, Krakių apylinkėje. Tėvas, rašytojas, tuometinis žurnalo „Kultūros barai“ vyr. redaktorius Aleksas Baltrūnas, pastebėjo, kad Rukų kaime, 6–7 [...] šiauriau Krakių, kairėje kelio Krakės–Gudžiūnai pusėje prie Rukų ežero guli nuvirtęs senas papuvęs kryžius su dvi-puse skulptūra. Niekieno neglobojamam kryžiui grėsė žūtis. Mudu su tėvu šiaip taip parsigabenome ažuolinio stiebo dalį su figūromis į sodybą. Man, trylikmečiui berniokui, tai buvo sunkokas darbelis. Netrukus skulptūrą parsivežėme į namus Vilniuje. Tėvas jautė, kad tai gali būti Vinco Svirskio kūrinys. Bet pažįstamam menotyrininkui tuo suabejojus,

skulptūra ilgus metus liko stovėti tėvo kabinete ant stalelio. Išsiaiškinau, kad tai vis tik Vinco Svirskio darbas, ir jo vieta, žinoma, muziejuje. Tuo labiau, kad skulptūrą būtinai reikėjo konservuoti, nes ilgai paežerėje gulėjęs drožinys buvo gerokai pažeistas drėgmės. Prieš dovanodamas Lietuvos dailės muziejui, atpjoviau nuo skulptūros pado apie 1 cm storio plokštelę ažuolo dendrologiniam tyrimui bei amžiaus nustatymui pagal 14C.“

Taip V. Svirskio kryžiaus fragmentas su drožyba atsidūrė LDM rinkiniuose. Ažuolinio stiebo su skulptūromis aukštis 95 cm, vienoje pusėje išdrožta šv. Juozapo su Vaikeliu ant rankų, kitoje – šv. Jono Nepomuko horeljinė skulptūra. Medienos paviršius buvo patamsėjęs, patrūnijęs, padengtas sausomis kerpėmis, plyšiuose prisikaupę įvairių apnašų. Abiejose pusėse buvo matyti medienos ištrupėjimų, ypač viršutinėje dalyje; nuo apačios iki viršaus eina gilūs vertikalūs plyšiai, kurių platesnieji ir gilesnieji buvo užpildyti cemento mase, matyt, kažkada taisant dar nenuvirtusį kryžių. Figūrų rūbų klostėse išlikę polichromijos pėdsakų. Trūksta šventųjų rankose buvusių atributų.

Drožinys dezinfekuotas *P3-Triquant* preparatu. Kerpės nuo medienos paviršiaus pašalintos mechanškai skalpeliu, cementiniai intarpai iš plyšių – kaltukais. Mediena sutvirtinta polietilenglikoliu, plyšiai užtaisyti lydyto polietilenglikolio ir medienos miltų glaistu, paviršius padengtas apsaugine danga.

Restauruota V. Svirskio kryžiaus fragmento su drožyba dalis (šv. Juozapo figūra).

Restauravo P. Kuodis.
LDM Lv 1457.
Fot. V. Šileikienė

Restauruota V. Svirskio kryžiaus fragmento su drožyba dalis (šv. Nepomuko figūra).

Restauravo P. Kuodis.
LDM Lv 1457.
Fot. V. Šileikienė

Alytaus kraštotyros muziejuje saugomi keli mažosios architektūros eksponatai – kryžiai su koplytėlėmis. Vienas jų XIX a. stovėjo Vaisodžių kaime Alytaus rajone. Šis kryžius (inv. Nr. AKM GEK 22052) yra 354 cm aukščio, su puošybos elementais ir dviem koplytėlėmis, kurių viršutinėje (didesniojoje) pritvirtintos keturios skulptūrėlės, apatinėje – viena. Šį išvirtusį dalį puošybos elementų praradusį avarinės būklės kryžių, atremtą į medį, 2004 m. lapkričio 24 d. inspekcinės kelionės metu aptiko Kultūros vertybių apsaugos departamento (KVAD) Alytaus teritorinio padalinio vyr. valstybės inspektorė Margarita Janušonienė ir Alytaus savivaldybės paminklosaugininkė Palmyra Biržinienė. 2004 m. gruodžio 7 d. Punios seniūnas Gintautas Laukaitis, pasitaręs su Vaisodžių kaimo bendruomene ir jai pritarus, kryžių perdavė saugoti Alytaus kraštotyros muziejui. Kūrinio autoriaus nustatyti nepavyko⁴.

Kryžius pagamintas iš ąžuolo medienos, jo konstrukcija tvirta. Kryžma prie statinio prikalta stambiais kaltinėmis vinimis. Mediena supleišėjusi, aprūnijusi, paviršius gausiai padengtas apnašomis, apaugęs samanomis. Statinio apačia nupjauta, matyt, mediena toje vietoje buvo smarkiai pažeista grunto drėgmės. Dviem stambiais varžtais pritvirtintas naujas iš nenužievinčios eglės medienos padarytas fragmentas. Jo mediena buvo žymiai blogesnės būklės nei paties kryžiaus: suaižėjusi atskirais pluoštais, išpuvusi vidumi, aprūpėjusiais kraštais.

Kryžius su kopyltėle iš Vaisodžių kaimo prieš restauravimą.

AKM GEK 22052.
Fot. A. Šiaulyš

Kryžiaus viršuje iš pušinių lentų buvo sumontuotos dvi kopyltėlės. Viršutinė (didesnioji) smarkiai aplūžusi, todėl jos struktūra šiuo metu ne visai aiški. Pagrindą sudarančios trys lentos prikaltos prie kryžiaus, atsipalaidavusios, aplūžusios. Ant kopyltėlės lentų prikaltas stačiakampis skardos lakštas visai surūdijęs, vietomis skylėtas; po skarda susikauptos augalų bei vabzdžių liekanos. Kopyltėlėje pritvirtintos keturios skulptūrėlės iš liepos medienos smarkiai pažeistos atmosferos veiksnių ir biologinių kenkėjų, aprtrupėjusios. Viena jų – Nukryžiuotasis, kitų neįmanoma identifikuoti. Sprendžiant iš kompozicijos, bent dvi skulptūrėlės yra atsitiktinės, matyt, iš kito suirusio kopyltstulpio. Skulptūrėlės prie lentų prikaltos stambiomis kaltinėmis vinimis. Išpjaustinėtos šoninės lentos aplūžusios, apkaltos lentelėmis, ant kurių būta iš skardos iškarpytų ir vinukais prikaltų puošybos elementų – žvaigždučių. Kopyltėlė buvo polichromuota aliejiniiais dažais tiesiai ant medienos, be grunto.

Apatinės kopyltėlės šonai apkalti lentelėmis, kurių kraštai išpjaustinėti ornamentu. Stogelis ir šoninės lentos atsipalaidavę, atkritę. Ant jų likę raudonų dažų, kuriuose nustatyta esant raudonosios ochros pigmento ir rišiklio – aliejaus. Kopyltėlėje pritvirtinta viena skulptūrėlė.

Abi kopyltėlės ne kartą remontuotos, jose prikalinėta ir kalvio darbo, ir fabrikinėjų vinių. Kryžius padengtas įvairių mikroorganizmų gausiu apnašu.

Suirusias kopyltėles teko išmontuoti, kartu pašalintos ankstesnių remontų metu įkaltos viny. Pašalintas ir nenužievintos eglės medienos fragmentas. Kryžiaus mediena ir kopyltėlių lentos tvirtintos polietilenglikoliu, kartu nuvalytos ir apnašos. Sutvirtinus ir nuvalius medieną, kopyltėlės, atlūžusias dalis sujungiant mediniais atitinkamo skersmens kaiščiais, sumontuotos ant kryžiaus. Geležinė surūdijusi plokštė iš didesnėsios kopyltėlės, varžtai ir metalinė Nukryžiuotojo skulptūrėlė

Kryžius su kopyltėle iš Vaisodžių kaimo po restauravimo.

Restauravo A. Šiaulyš, L. Kruopaitė, E. Juknienė. Fot. A. Šiaulyš

—
Kryžius, stovėjęs prie Alytaus pieninės, prieš restauravimą.

AKM GEK 17454. Fot. R. Vičys

konservuoti. Trys labiau suirusios medinės skulptūrėlės tvirtintos polimeru *Paraloid B-72*, dviejų tvirtesniųjų mediena – celiuliozės dariniu *Klucel G*. Plyšiai ir ištrupėjimai užpildyti glaistu iš lydyto polietilenglikolio ir medienos miltų. Kryžiui pagamintas stovas iš pušies medienos. Restauruoto kryžiaus paviršius nuvaškuotas.

Kitas Alytaus kraštotyros muziejuje saugomas kryžius (inv. Nr. AKM GEK 17454) buvo pastatytas XX a. I pusėje Alytaus mieste, prie pieninės, jo autorius nežinomas. Šiuo metu kryžius yra 240 cm aukščio, apačia – nupjauta. Kryžiaus statinis nutašytas iš ąžuolo kamieno. Mediena smarkiai pažeista drėgmės, kenkėjų, suskeldėjusi, aptrupėjusi. Gilūs ir platūs išilginiai plyšiai eina per visą statinį nuo viršaus iki apačios. Mediena ypatingai pažeista kryžmos įstatymo vietoje ir statinio apačioje. Statinio viršus suskeldėjęs, aptrupėjęs, anksčiau remontuojant buvo apkaltas skardos lakšteliu, kuris dabar beveik sunykęs. Vaizdinėje pusėje ant kryžiaus statinio likę raudonai rudos spalvos dažų, silpnai besilaikančių ant paviršiaus. Vietoj sunykusios senosios kryžmos įstatyta nauja ąžuolinė, jos viršutinė plokštuma apkalta cinkuotos skardos juostomis, kurios labai deformuotos, aplankstytos. Kryžmos galuose esantys mediniai skrituliai atsipalaidavę, viršutinis nulūžęs.

Autentiškos kryžiaus ietys, pritvirtintos prie statinio apačios ir prie kryžmos galų, matyt, sunyko, todėl pakeistos lentomis. Šios tvirtos, bet

Kryžiaus, stovėjusio prie Alytaus pieninės, fragmentas prieš restauravimą.

Fot. R. Vičys

—

Kryžius, stovėjęs prie Alytaus pieninės, po restauravimo.

Restauravo L. Kruopaitė, A. Šiaulytis, R. Derkintis.

Fot. R. Vičys

galuose aplaužytos, dažytos žalia spalva. Žaliai dažyta ir netaisyklingos formos, nesimetriškai išpjauta „Dievo akis“, aplink ją pritvirtinti šeši spinduliai visai atsipalaidavę, o trys ilgesnieji prikalti žemiau, kad visai nepasimestų. Mažytis alavinis krucifiksas įtaisytas vietoj sunykusio, greičiausiai medinio. Virš Nukryžiuotojo galvos lyg aureolė prikaltas plastikinis ratukas, virš jos – dvišlaitis stogelis, sukonstruotas iš medienos drožlių plokščių. Virš stogelio išlikusi greičiausiai autentiška lanko formos karpytos skardos juosta, ji surūdijusi, deformuota. Ant kryžiaus statinio prikalti ir vielomis priraišiota daug atsitiktinių detalių. Paviršių dengia įvairios apnašos.

Prieš restauraciją kryžius išmontuotas. Kryžiaus statinio mediena ir smulkesnieji fragmentai (spinduliai, skrituliai) sutvirtinti polietilenglikoliu. Mediena nuvalyta, didesni plyšiai ir ištrupėjimai užpildyti glaistu iš lydyto polietilenglikolio ir medienos miltų. Sutvirtinti išlikę dažai, o, siekiant suvienodinti vaizdą, šviesi naujoji kryžma tonuota dažyve. Konservuota surūdijusi karpyto metalo juosta. Kryžius vėl sumontuotas atlūžusias dalis sujungiant mediniais įvairaus skersmens kaiščiais. Stovas pagamintas iš spygliuočio medienos ir tonuotas dažyve. Kry-

žiaus paviršius nuvaškuotas.

Lazdijų krašto muziejaus rinkiniuose saugomas ne vienas dievdirbio Antano Sorakos (1886–1951) kūrinys. Daugumą jų nedideli, bet yra ir koplytstulpis su Nukryžiuotojo skulptūriniu grupe, stovėjęs Kučiūnų kaime, Lazdijų rajono savivaldybėje, vėliau padovanotas Lazdijų krašto muziejui. Koplytstulpis (inv. Nr. AKM GEK 14661) pagamintas iš tašyto spygliuočio kamieno (nusakintos pušies), jo aukštis šiuo metu siekia 385 cm. Mediena smarkiai pažeista, suskeldėjusi, aptrupėjusi, ypač viršutinėje dalyje. Stiebas apačioje buvo nupjautas, kartu nupjauta ir pastatymo data, liko tik dalis išraižyto užrašo: „Stawiony Krzysz w“. Prie abiejų koplytstulpio stiebo šonų buvo pritvirtinti ažūriniai drožiniai, išlikęs vienas.

Viršutinėje stiebo dalyje iš lentų ir tašelių suformuota koplytėlė, joje įkomponuotos trys skulptūrėlės: Nukryžiuotasis, Švč. Mergelė Marija ir šv. Jonas Evangelistas. Mediena pažeista, aptrūnijusi, detalės aptrupėjusios. Koplytėlė apkalta skardiniu stogeliu, puošta žvaigždutėmis iš skardos. Skardos stogelis ir puošybos elementai surūdiję, deformuoti, dalis prarasta. Išmontuojant koplytėlę, tarp lentų ir stogelio rastas iš šakelių susuktas paukščio lizdas. Paviršius gausiai padengtas apnašomis.

Koplytstulpio polichromija išlikusi tik fragmentiškai – labiau apsaugotose nuo atmosferos

veiksnių vietose. Ant figūrų matomi baltų, raudonų ir mėlynų dažų likučiai. Fonas už skulptūrinės grupės buvo dažytas raudonais dažais tiesiai ant negruntuotos medienos, stiebas – mėlynos spalvos aliejiniiais dažais, kurių pigmentas yra sintetinis ultramarinas. Prie stiebo šono pritvirtintas drožinys dažytas baltai; čia rasti du aliejinių dažų sluoksniai, abiejų sudėtyje nustatyta esant cinko baltojo pigmento. Koplytėlės sienelė už skulptūrėlių nudažyta raudonai rudais aliejiniiais dažais, kuriuose rasta raudonosios ochros pigmento. Tokių pačių dažų likučių yra ir ant visų trijų skulptūrėlių.

Ruošiantis restauravimui koplytstulpis buvo išmontuotas. Pašalintos ankstesnių remontų metu įkaltos vinys. Paviršius nuvalytas šepetėliais ir skalpeliu. Koplytstulpio ir skulptūrėlių mediena sutvirtinta polietilenglikoliu, didesni plyšiai ir ištrupėjimai užpildyti glaistu iš lydyto polietilenglikolio ir medienos miltų.

Koplytėlės lentos, kurioms reikalingas konstrukcinis tvirtumas, tvirtintos *Paraloid B-82* tirpalu. Konservuoti puošybos elementai – žvaigždutės. Koplytstulpis vėl sumontuotas atskiras dalis sujungiant mediniais įvairaus skersmens kaiščiais. Iš skardos lakšto iškirptas stogelis, skarda pasendinta. Stovas pagamintas iš spygliuočio medienos ir tonuotas dažyve, koplytstulpio paviršius nuvaškuotas.

Prieš restauraciją visi aprašytieji kryžiai ir koplytstulpiai buvo

A. Sorakos koplytstulpis su Nukryžiuotais figūrų grupe.

Fotografavimas ir fotografavimo data nežinoma. Ilustracija iš interneto: http://www.tradicija.lt/Menininkai/A_Soroka.htm (žiūrėta 2015-09-11)

A. Sorakos koplytstulpio koplytėlė su skulptūrine grupe prieš restauravimą.

AKM GEK 14661.
Fot. R. Vičys

A. Sorakos koplytstulpis su Nukryžavimo figūriniu grupe po restauravimo.

Restauravo L. Kruopaitė,
R. Vičys, R. Derkintis.
Fot. V. Šileikienė

tyrinėjami: nustatinėta medienos rūšis, dažų sudėtis, naudotų dažų paletė. Dauguma jų išdrožti iš ąžuolo ar spygliuočio medienos. Pastarąją ypač dažnai naudojo dievdirbys A. Soraka. Iš pušies jis drožė ir koplytstulpius, ir skulptūrėles. Kiti meistrai skulptūrėlėms dažnai rinkdavosi minkštesnę liepos medieną. Visi restauruotieji kūriniai buvo spalvoti, dažyti aliejiniais dažais. Per laiką, veikiant atmosferos veiksniams, polichromija sunyko, dažniausiai jos likučių aptinkama tik reljefo įgilinimuose, tad dabartinis kūrinių vaizdas nuo pirminio smarkiai skiriasi.

Net ir sutvirtinus labai sunykusi mediena, polichromija lauko sąlygomis ilgai nebeišsilaikytų, kūrinių gyvenimas nebebūtų ilgas. Konservuoti medienai saugoti reikalingas specialus mikroklimatas, todėl tikslinga restauruotus drožinius laikyti muziejų saugyklose ir grožėtis jais ekspozicijų salėse – juk mažosios architektūros kūrinių nesinori bematyti vien tik nuotraukose.

Išnašos

- 1 Jakštas A., „Keletas žodžių apie mūsų kryžius“, *Židinys*, Nr. 8–9, 1935, p. 131–134.
- 2 *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*, sud. K. Čerbulėnas, F. Bielinskis, K. Šešelgis, kn. 7–8, Vilnius: Vaga, 1970.
- 3 *Pasvalio krašto muziejaus inventoriaus knyga*.
- 4 *Kupiškio etnografijos muziejaus inventoriaus knyga, priėmimo aktas Nr. 9*.
- 5 *Alytaus kraštotyros muziejaus inventoriaus knyga*.

Literatūra ir šaltiniai

- 1 Jakštas A., „Keletas žodžių apie mūsų kryžius“, *Židinys*, Nr. 8–9, 1935.
- 2 *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*, sud. K. Čerbulėnas, F. Bielinskis, K. Šešelgis, kn. 7–8, Vilnius: Vaga, 1970.
- 3 *Pasvalio krašto muziejaus inventoriaus knyga*.
- 4 *Kupiškio etnografijos muziejaus inventoriaus knyga, priėmimo aktas Nr. 9*.
- 5 *Alytaus kraštotyros muziejaus inventoriaus knyga*.
- 6 Skaitmeninis leidinys „Senoji lietuvių skulptūra, kryžiai ir koplytėlės“ www.tradicija.lt (prieiga internete <http://www.tradicija.lt/Menininkai/Gegeckas.htm> (žiūrėta 2015-09-14), http://www.tradicija.lt/Menininkai/V_Svirskis.htm (žiūrėta 2015-09-16), http://www.tradicija.lt/Menininkai/A_Soroka.htm (žiūrėta 2015-09-11)).
- 7 Prieiga internete https://lt.wikipedia.org/wiki/Vincas_Svirskis (žiūrėta 2015-09-16).
- 8 Kostkevičiūtė I., *Vincas Svirskis*, Vilnius: Vaga, 1966.
- 9 Baltrūnas V., *Prisiminimai apie V. Svirskio kryžiaus suradimą*, [Rankraštis].
- 10 Banik G., Krist G., *Lösungsmittel in der Restaurierung*, 1984, p. 91–112.
- 11 Sandner I., Bünsche B., Meier G., Schramm H. P., Voss J., *Konservierung von Gemälden und Holzskulpturen*, Berlin, 1990, p. 259.

12. Bagdzevičienė J., Kruopaitė L., *Pigmentai ir dažikliai restauruojant kultūros vertybes*, Vilnius: Savastis, 2005.
13. Schramm H. P., Hering B., *Historische Malmaterialien und ihre Identifizierung*, Stuttgart, 1995, p. 19–78.
14. Bubinienė I., *Naujų antiseptikų pritaikymas meno kūrinių apsaugai nuo mikroorganizmų*, [Rankraštis], Vilnius, 2004.
15. Bubinienė I., *Pagrindinės vabzdžių rūšys, pažeidžiančios negyvą medieną. Profilaktika ir kova*, [Rankraštis], Vilnius, 2001.
16. Morkevičius A., Papreckis B., *Mediena ir jos gaminiai*, Vilnius: Senoja, 2004.
17. *Zabytkowe drewno. Konserwacja i badania*, [Straipsnių rinkinys], Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987, p. 58–85.

Exhibits of Small Architecture in the Collections of the Museums: Research and Restoration

LAIMA KRUOPAITE

There is a small number of small architecture exhibits in the museums' collections. Not every museum has special premises for a higher cross or a crucifix. Restoring them is also not an easy task: it requires larger premises with accessible entries without barriers. Carvings are usually very ramshackle, sometimes even their former structure is no longer possible to restore; fragments are lacking, particularly of openwork.

Local intellectuals or conservationists usually hand over these art works to the museums. In 2003, Pasvalys Museum got several art works, the remains of crucifixes and crosses.

Exhibit the chapel with the Baptism of Jesus scene of Kupiškis Ethnographic Museum was standing on a higher wooden pole, but unfortunately remained only chapel with a sculptural composition 'John the Baptist and Christ'. Sculptures are damaged, wood severely affected by atmospheric factors. Polychrome was gone.

Fragment of V. Svirskis cross (granted for the Lithuanian Art Museum) with double sided sculpture was in by Rukai Lake in 2009. St. Joseph with the Child is carved on one side and St. John Nepomuk on the other. The carving was rotten, crevices were stocked with dirt. The resulting deep cracks had been filled by the cement trying to repair the cross. Surviving polychrome traces could be seen in the depths of folds.

Several crosses with chapels are stored in Alytus Museum. One of them with two chapels and sculptures was standing in Vaisodys village (Alytus District) in the 19th c. In 2004, it was found in the state of

emergency and immediately handed over for preservation to Alytus Museum. The other cross stored in Alytus Museum was built in the first part of the 20th c. in Alytus. Authors of both crosses are unknown.

Many artworks of craftsman Antanas Sorakas are stored in Lazdijai Museum. Most of them are small, however they have crucifix with crucifixion sculptural group which was found in Kučiūnai village (Lazdijai District Municipality).

During the restoration of crosses, crucifixes and chapels some parts were dismantled. Wood was scraped off, consolidated, remains of paint also consolidated. Chapels were mounted using wooden stopples, stands were made.

Even wood was properly consolidated because the material cannot survive under outdoor conditions. Restored wood requires a special microclimate, it is appropriate to keep the restored carvings in the museum's repositories and exhibition halls.